

Euroopa Liidu
Nõukogu

Brüssel, 9. oktoober 2023
(OR. en)

13517/23

SOC 647
ANTIDISCRIM 168
GENDER 187
JAI 1231
FREMP 265
COHOM 195
EDUC 374

MENETLUSE TULEMUS

Saatja: Nõukogu peasekretariaat

Saaja: Delegatsioonid

Eelmise dok nr: 13167/23

Teema: Nõukogu järeldused meetmete kohta romade võrdse juurdepääsu tagamiseks asjakohasele ja segregatsioonita eluasemele ning eraldatud asulatega tegelemiseks

Delegatsioonidele edastatakse lisas eespool nimetatud teemat käsitlevad nõukogu järeldused, mis võeti vastu tööhõive, sotsiaalpoliitika, tervise- ja tarbijakaitseküsimuste nõukogu istungil 9. oktoobril 2023.

**Meetmed romade¹ võrdse juurdepääsu tagamiseks asjakohasele ja segregatsioonita
eluasemele ning eraldatud asulatega² tegelemiseks**

Nõukogu järeldused

TULETADES MEELDE, ET

1. Euroopa Liidu toimimise lepingu artiklis 10 on märgitud, et oma poliitika ja meetmete määratlemisel ja rakendamisel püüab liit võidelda diskrimineerimisega soo, rassilise või etnilise päritolu, usutunnistuse või veendumuste, puuete, vanuse või seksuaalse sättumuse alusel;
2. vastavalt Euroopa Liidu põhiõiguste harta artikli 21 lõikele 1 on keelatud igasugune diskrimineerimine, sealhulgas diskrimineerimine soo, rassi, nahavärvuse, etnilise või sotsiaalse päritolu, geneetiliste omaduste, keele, usutunnistuse või veendumuste, poliitiliste või muude arvamuste, rahvusvähemusse kuulumise, varalise seisundi, sünnipära, puuete, vanuse või seksuaalse sättumuse tõttu;

TULETADES MEELDE

3. nõukogu direktiivi 2000/43/EÜ, milles on sätestatud raamistik rassilise või etnilise päritolu alusel diskrimineerimise vastu võitlemiseks, et tagada võrdne kohtlemine liidus sellistes valdkondades nagu tööhõive, haridus, sotsiaalkaitse, sealhulgas sotsiaalkindlustus ja tervishoid, sotsiaalsed soodustused ning kaupade ja teenuste, sealhulgas eluaseme kättesaadavus ja pakkumine;

¹ Tunnistades romade mitmekesisust, kasutatakse terminit „roma“ üldmõistena, et viidata mitmesugustele roma päritolu rühmadele, nagu romad, sintid, kaaled, mustlased, *romanišal*’id ja bojašid/rudarid. Samuti hõlmab termin selliseid rühmi nagu aškalid, egiptlased, idarühmad (sealhulgas domid, lomid, romid ja abdalid) ja rändrahvad, sealhulgas etnilised *traveller*’id, jenišid ja haldusnimetusega „*gens du voyage*“ määratletud elanikkonnarühmad, samuti inimesed, kes määratlevad end kui „Gypsies“, „Tsiganes“ või „Tziganes“, eitamata seejuures seda, et igal kõnealusel rühmal on oma eripära.

² Käesolevates nõukogu järeldustes on „eraldatud asulateks“ slummid ning püsiva olemusega mitteametlikud, nõuetele mittevastavad asundused, mis on füüsiliselt, funktsionaalselt ja/või sotsiaalselt eraldatud ning kus eluaseme, vaesuse ning õigustele ja avalikele teenustele juurdepääsuga seotud objektiivsed tingimused on oluliselt halvemad kui ülejäänud elanikkonnal.

4. nõukogu raamotsust 2008/913/JSK teatud rassismi ja ksenofoobia vormide ja ilmingute vastu võitlemise kohta kriminaalõiguse vahenditega,³ milles märgitakse, et rassism ja ksenofoobia rikuvad otseselt vabaduse, demokraatia, inimõiguste ja põhivabaduste austamise ning õigusriigi põhimõtteid, millele Euroopa Liit on rajatud ja mis on ühised kõikidele liikmesriikidele;
5. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivi (EL) 2020/2184 olmevee kvaliteedi kohta, milles on sätestatud, et kõik liikmesriigid võtavad vajalikud meetmed, et parandada juurdepääsu olmeveele või juurdepääs säilitada, eelkõige kaitsetute ja tõrjutud rühmade puhul;
6. oma soovitus romade võrdõiguslikkuse, kaasamise ja osalemise kohta (2021), milles nõukogu kutsus liikmesriike tungivalt üles suurendama jõupingutusi romade sotsiaalse ja majandusliku integratsiooni parandamiseks.
7. Euroopa sotsiaalõiguste sammast ja komisjoni esitatud Euroopa sotsiaalõiguste samba tegevuskava. Täpsemalt käsitletakse samba 19. põhimõttes eluaset ja kodutute abistamist ning sätestatakse, et abivajajatele tuleb tagada juurdepääs kvaliteetsele sotsiaaleluruumile või eluasemetoetusele; et kaitsetutel isikutel on õigus saada asjakohast abi ja kaitset sunniviisilise väljatõstmise vastu ning et kodututele tuleb tagada piisav peavari ja vajalikud teenused, et edendada nende sotsiaalset kaasatust. Samba 20. põhimõttes käsitletakse juurdepääsu esmatähtsatele teenustele ja täpsustatakse, et igaühel on õigus pääseda juurde kvaliteetsetele esmatähtsatele teenustele, sealhulgas vesi, kanalisatsioon, energia, transport, finantsteenused ja digitaalne kommunikatsioon, ning nähakse ette abivajajate toetamine sellistele teenustele juurdepääsul;

³ ELT L 328, 6.12.2008, lk 55.

8. Euroopa Parlamendi resolutsioone romade kohta,⁴ sealhulgas eelkõige resolutsiooni ELi asundustes elavate roma kogukondade olukorra kohta (2022);
9. komisjoni teatist „Võrdõiguslik liit: „ELi rassismivastane tegevuskava aastateks 2020–2025“;
10. komisjoni teatist „Võrdõiguslik liit: romade võrdõiguslikkust, kaasamist ja osalemist käsitlev ELi strateegiline raamistik“ ja eelkõige selle 7. põhieesmärgi „tõhustada võrdset juurdepääsu asjakohasele segregatsioonita eluasemele ja esmatähtsatele teenustele“;
11. komisjoni teatist „Võrdõiguslik liit: soolise võrdõiguslikkuse strateegia 2020–2025“, milles märgitakse, et naised võivad kogeda diskrimineerimist mitme neile omase tunnuse tõttu. Eriti roma naisi võidakse diskrimineerida nii nende soo kui ka rassilise või etnilise päritolu alusel;
12. Lissaboni deklaratsiooni kodutuse vastu võitlemise Euroopa platvormi kohta, millele kirjutasid 21. juunil 2021 alla ELi institutsioonide, liikmesriikide, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee, Euroopa Regioonide Komitee ja kodanikuühiskonna esindajad ning millega edendatakse inimkeskset, eluasemepõhist ja integreeritud lähenemisviisil põhinevat poliitikat;
13. Euroopa Nõukogu vähemuste kaitse õigusraamistikku ja Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikat, eelkõige seoses ilmselgelt diskrimineeriva tavaga romasid eraldada;
14. ÜRO kestliku arengu tegevuskava aastani 2030 ning eelkõige kestliku arengu eesmärgi nr 1 („Kaotada vaesus“), nr 10 („Vähendada ebavõrdsust“) ja nr 11 („Kestlikud linnad ja kogukonnad“);

⁴ ELT C 199 E, 7.7.2012, lk 112; ELT C 468, 15.12.2016, lk 36. ELT C 449, 23.12.2020, lk 2. ja ELT C 385, 22.9.2021, lk 104.

TUNNISTADES, ET

15. vaesus ja sotsiaalne tõrjutus ning muud tegurid, nagu sisuliste poliitikameetmete või investeeringute puudumine, sotsiaaleluruumide piiratud kättesaadavus ja vilets kvaliteet, diskrimineerimine eluasemeturul ja segregatsioon on põhjustanud selle, et paljudes liikmesriikides on haavatavas olukorras rühmade, nende seas romade, ja ülejäänud elanikkonna vaheline lõhe eluaseme kättesaadavuses viimastel aastatel praktiliselt muutumatuna püsinud;
16. Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti värske uuringu kohaselt, milles keskenduti kümnele Euroopa riigile, elab roma leibkondadest halbades tingimustes 52 %, samas kui ülejäänud ELi elanikkonna seas on see näitaja 17 %. 82 % romadest elab ülerahvastatud leibkondades ja 22 % elab ilma kraaniveeta kodudes, võrreldes 1,5 %-ga kogu elanikkonnast. 24 % on eluaseme otsimisel kogenud romavastast diskrimineerimist⁵; Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti (FRA) varasem uuring,⁶ mis viidi läbi veel kuues liikmesriigis 2019. aastal, näitas sarnast erinevust halbades tingimustes elamise kohta romade ja muude elanike vahel.
17. andmeid koondatakse riigi kontekstis kooskõlas riigi põhiseaduslike ja õiguslike nõuetega ning poliitiliste ja eetiliste kaalutlustega, et analüüsida riiklikku poliitikat, mis käsitleb diskrimineerimise eri vorme ja muid roma elanikkonda mõjutavaid küsimusi, sealhulgas eluasemeturult tõrjutust. Sellised andmed ei ole siiski alati piisavalt täpselt määratletud ega kajasta alati täielikult praegust olukorda eri liikmesriikides;

⁵ FRA, Romad kümnes Euroopa riigis (*Roma in 10 European Countries*) (2022). (Aruanne hõlmab järgmisi liikmesriike: Bulgaaria, Hispaania, Horvaatia, Itaalia, Kreeka, Portugal, Rumeenia, Slovakkia, Tšehhi ja Ungari.)

⁶ [FRA, Romad ja traveller'id kuues riigis \(*Roma and Travellers in six countries*\) \(2020\).](#) (Aruanne hõlmab järgmisi liikmesriike: Belgia, Iirimaa, Madalmaad, Prantsusmaa ja Rootsi ning endine liikmesriik Ühendkuningriik.)

18. ELi väärtused saavad valitseda ainult ühiskonnas, mis austab mitmekesisust, pluralismi, mittediskrimineerimist, sallivust, õiglust, solidaarsust ja soolist võrdõiguslikkust, ning et liikmesriigid peaksid tagama need väärtused kõigile inimestele, sealhulgas romadele;
19. romade täielik ja aktiivne osalemine ühiskonnas ja nende kaasamine ning diskrimineerimise vastu võitlemise meetmed leevendavad märkimisväärselt romade eluasememuret, sealhulgas ülejäänud elanikkonna eelarvamustest tulenevaid probleeme. Sellega seoses on esmatähtis tagada võrdne ja tegelik juurdepääs tööhõivele ja universaalteenustele, nagu haridus ja koolitus, sotsiaalkaitse ja tervishoid;
20. romavastatus on väga sageli esinev rassismi vorm, mille alged peituvad ühiskonna enamiku suhtumises romadesse ja nende kohtlemises ajalooliselt väljakujunenud nn teisestamise raames, mis põhineb stereotüüpidel ja negatiivsetel hoiakutel, mis võivad vahel olla tahtmatud või alateadlikud. Kõik Euroopa Liidu liikmesriigid on tunnistanud romadevastast kui takistust kaasamisele ja seega ka selle vastu võitlemise tähtsust⁷;
21. mitmekordne diskrimineerimine süvendab romadevastast, mis tähendab, et isikut võidakse diskrimineerida tema rassilise või etnilise päritolu ning samal ajal soo, usutunnistuse või veendumuste, puude, vanuse või seksuaalse sättumuse alusel;
22. roma kogukondade segregatsiooni süvendab mõnikord ka nn keskklassistumine, mis võib põhjustada madala sissetulekuga inimeste ja perekondade ümberasumist piirkondadest, kus kinnisvara väärtus oluliselt suureneb;

⁷ Nõukogu soovitus romade võrdõiguslikkuse, kaasamise ja osalemise kohta (2021), punkt 2.

ARVESTADES, ET

23. mitmed romad seisavad silmitsi probleemidega juurdepääsul asjakohasele eluasemele põhjustel nagu sotsiaalne ja majanduslik haavatavus või eluasemega seotud diskrimineerimine, mistõttu on paljud selle kogukonna liikmed sunnitud liikuma eraldatud asulates standarditele mittevastavatesse eluasemetesse. Eluaseme kvaliteedil on märkimisväärne otsene mõju romade, eelkõige roma laste elutingimustele, ning elus hakkamasaamisele, haridusele juurdepääsule ja üldistele võrdsetele võimalustele. Võrdne juurdepääs asjakohasele eluasemele on põhiõiguste täieliku kasutamise ja inimväärse elu eeltingimus. Romade eluasemepoliitika rakendamisel tuleb järgida asjakohast inimõiguste raamistikku;
24. takistused, millega romad asjakohasele eluasemele juurdepääsul sageli silmitsi seisavad, soodustavad põlvkondadevahelise vaesuse ja inimõiguste rikkumiste nõiaringi. See piirab eeldatavat eluiga ja takistab sotsiaalset ühtekuuluvust;
25. vaatamata olemasolevatele poliitilistele, rahalistele ja õiguslikele vahenditele ning jõupingutustele, mida on juba tehtud romade eluasemega seotud ebavõrdsuse ja halbade tingimuste vähendamiseks, püsib mitmetes liikmesriikides endiselt romade ebavõrdne juurdepääs eluasemele. Seetõttu on oluline ebavõrdsus heastada ja tagada roma kogukondadele juurdepääs asjakohasele eluasemele;
26. vajaduse korral tuleks kasutada ELi rahastamisvahendeid koos riiklike, piirkondlike ja kohalike rahastamisallikatega, et parandada eluasemetingimusi ja toetada diskrimineerimisest või vaesusest ja sotsiaalsest tõrjutusest Euroopa Liidus tuleneva eluasemesegregatsiooni kaotamist. Nende eesmärkide saavutamiseks on oluline alata ja rakendada programme, mis keskenduvad ebapiisavale eluasemele ning muudele sotsiaalsetele ja majanduslikele probleemidele, millega romad silmitsi seisavad;
27. tõhusate tulemuste saavutamine nõuab tihedat koostööd eri sidusrühmade vahel, kellest igaüks annab oma pädevusvaldkonnas eksperditeadmisi, vajaduse korral eelkõige kohalikul tasandil;

28. oluline on tagada roma kogukondade ja romameelsete kodanikuühendustega konsulteerimine ja nende kaasamine kõigi selliste poliitikameetmete kavandamisse ja rakendamisse, mille eesmärk on võidelda konkreetset eluasemesegregatsiooni ja romade diskrimineerimise vastu;
29. riikidevaheline koostöö ja vastastikune õppimine on olulised selleks, et kaotada romade vastu suunatud eluasemesegregatsioon, sealhulgas selleks, et parandada rändava eluviisiga romade elamistingimusi liikmesriikides, kus need kogukonnad on olemas, ning ELi-siseselt liikuvate romade elamistingimusi, kes kasutavad hooajalisi või lühiajalisi töövõimalusi;
30. käesolevad järeldused tuginevad Euroopa Ülemkogu, nõukogu, Euroopa Parlamendi ja komisjoni eelnevale tööle ja võetud poliitilistele kohustustele ning teiste asjaomaste sidusrühmade tööle, sealhulgas I lisas loetletud dokumentidele;

EUROOPA LIIDU NÕUKOGU

KUTSUB LIIKMESRIIKE ÜLES vastavalt oma siseriiklikule pädevusele ja olukorrale

31. võtma kooskõlas oma vastavate romasid käsitlevate riiklike strateegiatega konkreetseid meetmeid romade eluasemega seotud olukorra parandamiseks ja eluasemesegregatsiooni kaotamiseks seal, kus asuvad romade eraldatud asundused. Selleks on olemas mitmesugused rahastamisvahendid, sealhulgas ESF+, ERFi ja maaelu arengu programmid riiklikul ja piirkondlikul tasandil ning taasterahastu „NextGenerationEU“ ja „InvestEU“ vahendid ja algatused. Eri rahastamisallikate kasutamisel on oluline tagada tõhus vastastikune täiendavus;

32. eraldama piisavalt rahalisi vahendeid, et luua, säilitada või parandada vajaduse korral selliste ebasoodsas olukorras olevates linnaosade esmatähtsate teenuste taristut nagu transport, vesi ja kanalisatsioon, kanalisatsioonisüsteemid, digivõrgud ning juurdepääs avalikele ja erateenustele, nagu jäätmekogumine, tervishoiukeskused, koolid, valgustus, elekter, gaas ja sidevõrgud, sealhulgas telefoni- ja internetiühendus, kaaludes samal ajal uuenduslike, digitaalsete ja keskkonnahoidlike tehnoloogiate kasutamist. Kõigi sekkumistega peaksid kaasnema aktiivsed segregatsiooni vähendamise meetmed;
33. kui romad seisavad universaalsest eluasemepoliitikat kasutada soovides silmitsi raskustega, rakendama haavatavatele roma kogukondadele ja muudele haavatavatele kogukondadele mõeldud eluasemealgatusi ning lisama riiklikesse romade kaasamise strateegiatesse kaitsemeetmed ja kaasavuse kriteeriumid;
34. pakkuma eluasemeteenuste ja muude sektorite, näiteks sotsiaal-, haridus-, tööhõive- ja tervishoiuteenuste valdkonna ning kohalike omavalitsuste töötajatele teavet ja koolitust võrdse kohtlemise ning romavastasuse ja diskrimineerimise vastu võitlemise kohta;
35. tagama ebasoodsas olukorras olevates asulates elavate perekondade osalemise otsustusprotsessides. Jätkama seda tööd koos Euroopa roma kodanikuühiskonnaga ning tagades samal ajal romade osalemise otsuste tegemises kõigil haldus- ja valitsustasanditel, lähtudes võrdse kohtlemise põhimõttest, pöörama erilist tähelepanu sellele, kui oluline on kaasata roma noored ja naised poliitikakujundamisse;
36. tegema kindlaks olemasolevad ELi, riiklikud, piirkondlikud ja kohalikud rahalised vahendid, et toetada romasid mõjutava eluasemesegregatsiooni kaotamist.

KUTSUB KOMISJONI JA LIIKMESRIIKE ÜLES tihedas koostöös ja vastavalt igäühe pädevusele ja riiklikele oludele

37. jätkama romasid käsitleva ELi strateegilise raamistiku näitajate portfelli⁸ kasutamist ja püüdma saavutada raamistikus sätestatud ELi tasandi eesmäärke, sealhulgas vajaduse korral romasid käsitlevates riiklikes strateegilistes raamistikes ette nähtud kvantitatiivseid ja/või kvalitatiivseid eesmäärke. Näitajad võib muu hulgas liigitada soo, vanuse ja sõltuvuse või puude alusel ning määratleda need koos asjaomaste osalejatega, sealhulgas romade esindajatega, et aidata süstemaatiliselt jälgida romasid käsitlevate riiklike strateegiliste raamistike rakendamist ja kaotada romasid mõjutav eluasemesegregatsioon;
38. toetama ja võimestama romade kodanikuühiskonda juurdepääsul ELi riiklikele, piirkondlikele ja kohalikele rahalistele vahenditele võrdsetel alustel teiste sidusrühmadega, et tugevdada selle esindusstruktuure ja suutlikkust osaleda aktiivselt otsustusprotsessides võrdse kohtlemise tingimustes, pöörates erilist tähelepanu sellele, kui oluline on kaasata poliitikakujundamisse roma noored ja naised;
39. tagama kooskõlas kohaldatavate normidega roma kogukondades segregatsiooni kaotamist edendavate rahastamisprogrammide ja -vahendite tõhusa jälgimiseooodustada ;
40. toetama romade riiklike kontaktpunktide tõhusat toimimist ja nende kaasamist kõigi tasandite, sealhulgas eluasemetega seotud poliitikakujundamisse ning seda jälgida;

⁸ Vt nõukogu soovitus romade võrdõiguslikkuse, kaasamise ja osalemise kohta (2021), punkt 38, ja komisjoni teatis „Võrdõiguslik liit: romade võrdõiguslikkust, kaasamist ja osalemist käsitlev ELi strateegiline raamistik“ (2020), 2. lisa.

KUTSUB KOMISJONI ÜLES

41. toetama liikmesriike eluasemesegregatsiooni ja halbade elutingimuste probleemi lahendamise jõupingutustes kus vaja, kooskõlas nõukogu soovitusega romade võrdõiguslikkuse kaasamise ja osalemise kohta (2021), ning vajaduse korral tuginema Euroopa Parlamendi resolutsioonile ELis asundustes elavate roma kogukondade olukorra kohta ning ELi romade võrdõiguslikkust, kaasamist ja osalemist käsitlevat ELi strateegilisele raamistikule aastateks 2020–2030, sealhulgas kaaludes ja toetades nõuetekohaselt eluasemetesse ja taristusse investeeritud ELi vahendite rakendamist;
42. edendama konkreetseid meetmeid, et tagada romadele tõhus ja tegelik juurdepääs mittesegregeeritud eluasemele, võttes kasutusele lähenemisviisi, milles tunnistatakse, et isikut on võimalik diskrimineerida tema rassilise või etnilise päritolu alusel ning samal ajal soo, usutunnistuse või veendumuste, puude, vanuse või seksuaalse sättumuse alusel, ning pöörates erilist tähelepanu noortele ja lastele, samuti igasuguse naistevastase vägivalla ja inimkaubanduse ohvritele;
43. edendama riikidevahelist koostööd ja heade tavade jagamist liikmesriikide vahel.

Viited**1. Euroopa Ülemkogu.**

Euroopa Ülemkogu 23.–24. juuni 2011. aasta kohtumise järeldused, dokument EUCO 23/1/11 REV 1, lk 13

2. ELi õigusaktid

Nõukogu 29. juuni 2000. aasta direktiiv 2000/43/EÜ, millega rakendatakse võrdse kohtlemise põhimõtte sõltumata isikute rassilisest või etnilisest päritolust (EÜT L 180, 19.7.2000, lk 22)

Euroopa Parlamendi ja nõukogu 16. detsembri 2020. aasta direktiiv (EL) 2020/2184 olmevee kvaliteedi kohta (ELT L 435, 23.12.2020, lk 1)

Nõukogu 28. novembri 2008. aasta raamotsus 2008/913/JSK teatud rassismi ja ksenofoobia vormide ja ilmingute vastu võitlemise kohta kriminaalõiguse vahenditega (ELT L 328, 6.12.2008, lk 55)

3. Nõukogu

Soovitus romade võrdõiguslikkuse, kaasamise ja osalemise kohta (ELT C 93, 19.3.2021, lk 1)

4. Komisjon

Teatis „Võrdõiguslikkuse liit: romade võrdõiguslikkust, kaasamist ja osalemist käsitlev ELi strateegiline raamistik“ (COM(2020)620 final)

Euroopa Parlamendile ja nõukogule saadetud komisjoni teatis näitajate portfelli kohta, II lisa

Teatis „Võrdõiguslik liit: soolise võrdõiguslikkuse strateegia 2020-2025“ (6678/20)

5. Euroopa Parlament

Euroopa Parlamendi 5. oktoobri 2022. aasta resolutsioon ELi asundustes elavate roma kogukondade olukorra kohta (2022/2662(RSP))

6. Regioonide Komitee

Regioonide Komitee arvamus Võrdõiguslikkuse liit: romade võrdõiguslikkust, kaasamist ja osalemist käsitlev ELi strateegiline raamistik, 2021

7. Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet (FRA)

Romad kümnes Euroopa riigis (*Roma in Ten European Countries*), 2022

Romad ja *traveller*'id kuues riigis (*Roma and Travellers in six countries*), 2020

8. Muu

Lissaboni deklaratsioon kodutuse vastu võitlemise Euroopa platvormi kohta (21. juuni 2021)

KOHTUASI ORŠUŠ jt vs. HORVAATIA. Euroopa Inimõiguste Kohus

Alvaro Gil-Roblesi lõpparuanne romade, sintide ja *traveller*'ide inimõiguste olukorra kohta Euroopas (15. veebruar 2006)

Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt, artikkel 26

Konventsioon rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, artikkel 1

ÜRO lapse õiguste konventsioon, artiklid 28 ja 30

Rahvus- või etnilistesse, usu- ja keelevähemustesse kuuluvate isikute õiguste deklaratsioon

UNESCO 14. detsembri 1960. aasta konventsioon diskrimineerimise vastu hariduses, artiklid 1 ja 3

FEANTSA avaldus „The Housing Situation for Roma in the EU Remains Difficult“

9. Euroopa Nõukogu

Ministrite komitee soovitus nr R (2000) 4 liikmesriikidele romade/mustlaste laste hariduse kohta Euroopas, ja selle lisa (Recommendation No R (2000) 4 of the Committee of Ministers to member states on the education of Roma/Gypsy children in Europe), vastu võetud 3. veebruaril 2000)

Ministrite komitee soovitus CM/Rec (2009) 4 liikmesriikidele romade ja *traveller*'ide hariduse kohta Euroopas (Recommendation CM/Rec (2009) 4 of the Committee of Ministers to member states on the education of Roma and Travellers in Europe, vastu võetud 17. juunil 2009)

Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee soovitus nr 1203 (1993) Euroopa mustlaste kohta (Recommendation No 1203 (1993) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on Gypsies in Europe)

Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee soovitus nr 1557 (2002) romade õigusliku olukorra kohta Euroopas (Recommendation No 1557 (2002) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on the legal situation of the Roma in Europe)